

ΙΩ. ΑΚΑΜΑΤΗΣ

Η ΑΓΟΡΑ ΤΗΣ ΠΕΛΛΑΣ¹

Η αγορά της αρχαίας Πέλλας εντοπίστηκε το 1980 με την ευκαιρία της διαπλάτυνσης του δρόμου που οδηγεί από την εθνική οδό Θεσσαλονίκης-Γιαννιτσών προς την κωμόπολη της Πέλλας, βόρεια των οικοδομικών τετραγώνων των παλιότερων ανασκαφών².

Οι δοκιμαστικές τομές από τα πρώτα στάδια της ανασκαφής έφεραν στο φως τμήματα εργαστηριακών χώρων κατασκευής και πώλησης κεραμικών προϊόντων. Η συνέχιση της ανασκαφής απέδειξε πως τα τμήματα αυτά εντάσσονται σε ένα ευρύτατο στωικό συγκρότημα στα βόρεια των πολυτελών οικοδομημάτων των παλιότερων ανασκαφών με χώρους που αναπτύσσονται γύρω από μια κεντρική πλατεία, διαστάσεων 200,15 μ. από Α προς Δ και 181,76 μ. από Ν προς Β. Το κτιριακό σύνολο μαζί με τους χώρους των στοών πίσω του φτάνει τα 261,70 μ. από Α προς Δ και 238 μ. από Β προς Ν. Πρόκειται δηλαδή για ένα συγκρότημα που απλώνεται σε πλάτος πέντε συνολικά αρχαίων οικοδομικών τετραγώνων και σε μήκος δύο. Η αγορά έτσι καταλαμβάνει μια έκταση δέκα οικοδομικών τετραγώνων της αρχαίας πόλης, και, όπως φαίνεται στην κάτοψη, εντάσσεται αρμονικά μέσα στον οικοδομικό κάναβο της αρχαίας πόλης (Σχ. 1). Πρέπει να σημειωθεί πως και πέντε μικρά οικοδομικά τετράγωνα, διαστάσεων 25×45 μ. περίπου στα νότια της, έχουν αποκοπεί από το μήκος των νότιων τετραγώνων της αγοράς. Έτσι εντάσσονται στο συγκρότημά της. Μάλιστα φαίνεται πολύ πιθανό πως και τα οικοδομήματα αυτά

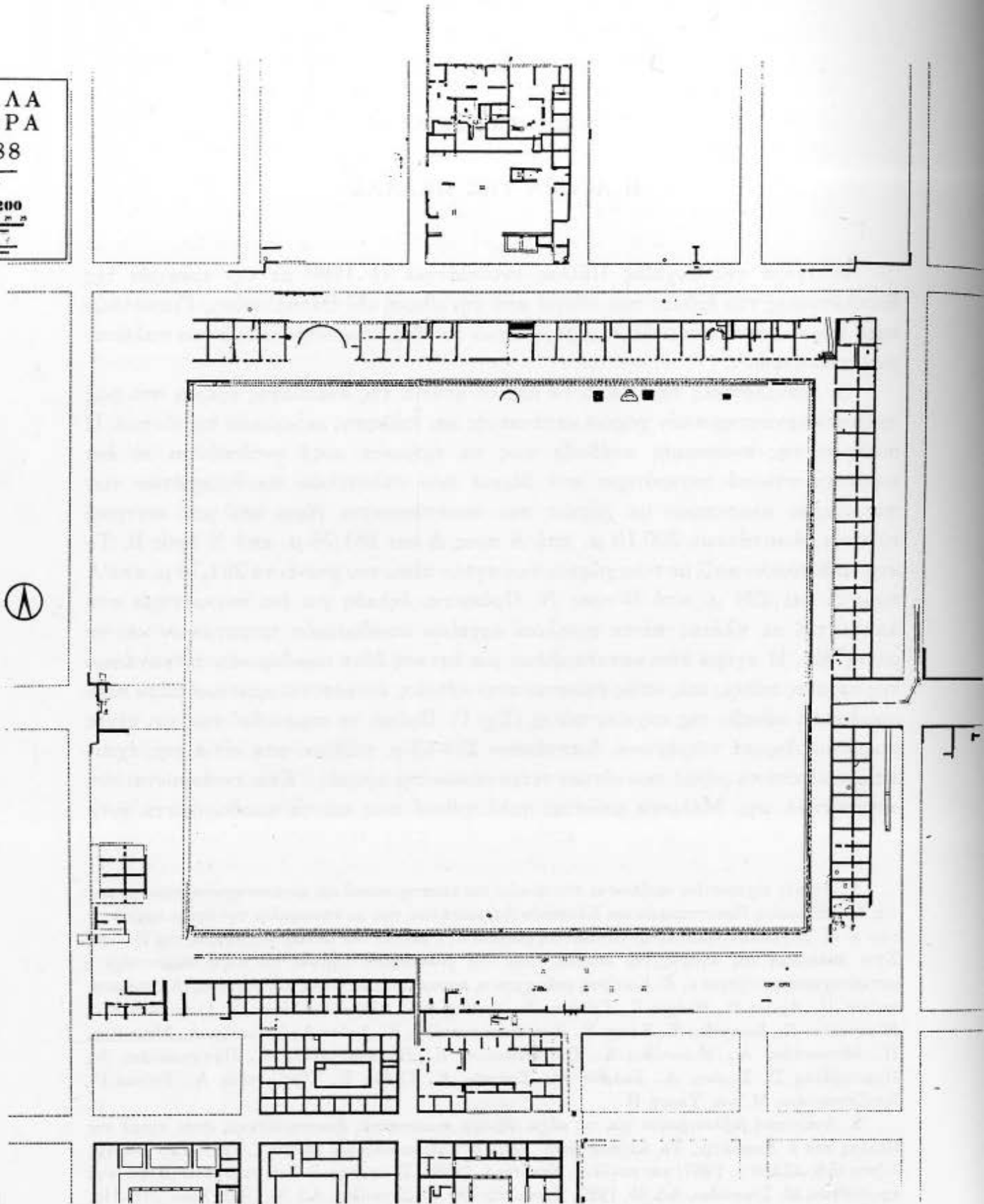
1. Θερμές ευχαριστίες οφείλονται στο σύνολο του επιστημονικού και εργατοτεχνικού προσωπικού της ΙΖ' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων, που με επικεφαλής την έφορο αρχαιοτήτων κ. Μ. Σιγανίδου προσφέρουν ουσιαστική βοήθεια στη μελέτη του υλικού της αγοράς της Πέλλας. Στην ανασκαφή της αγοράς της Πέλλας κατά την ανασκαφική περίοδο του 1988 συμμετείχε η μεταπτυχιακή φοιτήτρια κ. Ζ. Κωτίτσα καθώς και οι παρακάτω φοιτήτριες και φοιτητές: Αναγνωστοπούλου Π., Αρώνη Β., Βλάχος Γ., Γαλάρας Κ., Δεμέτη Αικ., Δίπλα Α., Δόγκα Α., Ευσταθίου Αικ., Ηλιοπούλου Π., Ιωαννίδου Ε., Κάτσα Ε., Κοτσαμπασοπούλου Ε., Λούσα Α., Μαλτέζου Α., Μπαντίνου Π., Μπουντίδου Α., Μυλωνίδου Ε., Παπαδοπούλου Ε., Παπαναστασίου Α., Παπανικολάου Α., Πρωτοψάλτη Σ., Σινάκος Α., Σκόρδου Μ., Στάγκος Α., Τζιόλα Ε., Τζιτζιμπάση Α., Τσίγκα Γ., Χατζηγιαννάκη Μ. και Ψαρή Π.

2. Αναλυτική βιβλιογραφία για τις μέχρι σήμερα ανασκαφικές δραστηριότητες στην αγορά της Πέλλας στο Ι. Ακαμάτης, Το Αρχαιολογικό Έργο στη Μακεδονία και Θράκη 1, 1987, 125 υποσημ. 3 (στο εξής ΑΕΜΘ 1, 1987) και του ίδιου, Εγνατία 1, 1989, 174 υποσημ. 3. Στα παραπάνω μπορούν να προστεθούν: Μ. Σιγανίδου, ΑΔ 35, 1980, Χρον. 395-396. Μ. Σιγανίδου, ΑΔ 36, 1981, Χρον. 316-318, Μ. Σιγανίδου, ΠΑΕ 1984, 89-92. Από τα παραπάνω αντλούνται και οι σύντομες πληροφορίες που δημοσιεύονται στο ARepLondon 1989, 76-77 (H. W. Catling).

ΠΕΛΛΑ
ΑΓΟΡΑ
1988

Κλίμακα 1:200

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16 17 18 19 20 21 22 23 24 25 26 27 28 29 30 31 32 33 34 35 36 37 38 39 40 41 42 43 44 45 46 47 48 49 50 51 52 53 54 55 56 57 58 59 60 61 62 63 64 65 66 67 68 69 70 71 72 73 74 75 76 77 78 79 80 81 82 83 84 85 86 87 88 89 90 91 92 93 94 95 96 97 98 99 100

Σχ. 1. Πέλλα. Περιοχή αγοράς μετά την ανασκαφική περίοδο του 1988.

προορίζονταν για την εξυπηρέτηση των ευρύτερων αναγκών του συγκροτήματος της αγοράς, πράγμα που ενισχύεται και από το είδος των ευρημάτων των χώρων τους³.

Ο ορθογώνιος όγκος της αγοράς περιβάλλεται από οδούς με κατεύθυνση από Β προς Ν, πλάτους περίπου 6 μ. και με λεωφόρους με κατεύθυνση από Α προς Δ, πλάτους 10 περίπου μ. Μία όμως λεωφόρος, που διασχίζει το συγκρότημα και το χωρίζει σε δύο τμήματα έχει πλάτος 15 μ. Είναι η μεγαλύτερη οδός που έχει αποκαλυφτεί μέχρι σήμερα στην πρωτεύουσα των Μακεδόνων. Το σύνολο των οδικών αρτηριών που αναφέρθηκαν αποτελούν μέρος του ευρύτερου ρυμοτομικού κανάβου της αρχαίας πόλης. Μερικές μάλιστα οδοί διέσχισαν το οικοδομικό συγκρότημα. Έδιναν κατ' αυτό τον τρόπο πρόσβαση προς την εσωτερική πλατεία, βοηθώντας στη διακίνηση ανθρώπων και τροχοφόρων. Βασικό μέσο διακίνησης υπήρξαν οι δύο πύλες που αντιστοιχούν στον άξονα της μεγάλης λεωφόρου στο ανατολικό αλλά και στο δυτικό της άκρο, όπου μάλιστα εντοπίστηκε και φυλάκιο ελέγχου της κυκλοφορίας. Δύο ανάλογες προσβάσεις έχουν βρεθεί στη νότια στοά. Η μία βρίσκεται στον άξονα του δρόμου ανατολικά των τετραγώνων 1 και 2, όπου πάλι ο έλεγχος ήταν εξασφαλισμένος, αφού στο νότιο τοίχο της στοάς υπήρχε μεγάλη πύλη με φυλάκιο, μέσω της οποίας επιτυγχανόταν η διάβαση και τροχοφόρων, όπως μαρτυρούν ίχνη τροχών. Η άλλη ανήκει σε διαμόρφωση κεκλιμένου επιπέδου με αποχέτευση κάτω από το δάπεδό της. Εντοπίστηκε κατά τη φετινή ανασκαφική περίοδο κοντά στη ΝΔ γωνία και ακόμα ερευνάται⁴. Μια άλλη πρόσβαση, συνδυασμός κεκλιμένου επιπέδου και κλίμακας, βρέθηκε στη ΒΑ γωνία του συγκροτήματος. Κάτω από το δάπεδό της υπάρχει μεγάλος καλυμμένος αποχετευτικός αγωγός αλλά και πηλοσωλήνας παροχής πόσιμου νερού σε κρήνη ή κρήνες της κεντρικής πλατείας (Εικ. 1-2). Παροχή πόσιμου ύδατος με πηλοσωλήνες γινόταν και μέσω της ανατολικής λεωφόρου⁵.

Οι στοές που περιβάλλουν την κεντρική πλατεία, βάθους 6 μ., όπως και αλλού, έχουν στο πίσω μέρος σειρά από ορθογώνιους χώρους, πιθανότατα τέσσερις και στις τέσσερις πλευρές. Οι δύο από αυτούς ανοίγουν μέσω των στοών προς την κεντρική πλατεία, ενώ τα άλλα δύο συνεχόμενα και αυτά δωμάτια ανοίγουν προς τις λεωφόρους και τις οδούς που περιβάλλουν το συγκρότημα χωρίς να επικοινωνούν με

3. Η υπόθεση ενισχύεται εκτός των άλλων και από το γεγονός της κοινής ρυμοτομικής χάραξης, αφού το νότιο μέρος της αγοράς, Ν της λεωφόρου, μαζί με τα μικρότερα οικοδομικά τετράγωνα στα νότιά της έχουν το ίδιο μήκος με το βόρειο μέρος της.

4. Βρίσκεται στην προέκταση της δυτικής στοάς, με την οποία έχει και το ίδιο πλάτος. Ο αποχετευτικός αγωγός μετέφερε προς Ν τα όμβρια ύδατα της ΝΔ γωνίας της κεντρικής πλατείας, αλλά και αυτά της δυτικής στοάς. Το φρεάτιο συγκέντρωσης των νερών του σχετού αυτού βρίσκεται στη ΝΔ γωνία του στυλοβάτη της αγοράς, βλ. ΠΑΕ 1982, πίν. 43β.

5. Η συνέχεια του δικτύου δυτικά της πύλης δεν έχει ακόμα ερευνηθεί. Ανατολικά έφτανε μέχρι τη διασταύρωση της οδού Α του συγκροτήματος, κατά μήκος της οποίας συνεχιζόταν προς βορρά σε μήκος τουλάχιστον 30 μ. Κατά μήκος της ίδιας οδού έχει εντοπιστεί σε σημεία και βορειότερα, πέρα από την αγορά. Η γενική κατεύθυνση οδηγεί στην Α πλευρά του λόφου της Ακρόπολης ή τη Δ πλευρά του λόφου του σύγχρονου νεκροταφείου, όπου παλιότερα είχαν αποκαλυφτεί σειρές από πηλοσωλήνες στη θέση Αγίασμα.

τα προηγούμενα. Τα διπλά αυτά δωμάτια που περιέβαλλαν εξωτερικά το συγκρότημα βρίσκονταν σε χαμηλότερο ή ψηλότερο επίπεδο, ανάλογα πάντα με τη στάθμη των περιμετρικών οδικών αρτηριών στις οποίες και αυλίζονταν⁶.

Τα υλικά δομής του συγκροτήματος είναι ευτελή και κοινά για όλα τα κτίρια της Πέλλας. Πάνω σε ένα λιθολόγημα υψώνονται οι πλινθόκτιστοι τοίχοι από επιχρισμένα τετράγωνα πλιθιά, πλευράς 0,50 μ. και πάχους 0,10 μ. ή 0,07 μ. περίπου⁷. Η ανωδομή του νότιου μισού της αγοράς, νότια της λεωφόρου στηριζόταν σε δωρική κιονοστοιχία, ενώ στο βόρειο μισό τη θέση των κίωνων είχαν πεσσοί, με μεταξόνιο διάστημα 3,63 μ.⁸. Η ανωδομή ήταν ξύλινη, όπως συμπεραίνεται από την παντελή έλλειψη λίθινου μέλους ανωδομής, αλλά και το κόκκινο χρώμα (μίλτος;) που καλύπτει την πάνω επιφάνεια των κιονοκράνων και επικράνων του συγκροτήματος και πιθανότατα χρησιμοποιήθηκε σαν μονωτικό υλικό των ξύλινων μελών⁹. Η βόρεια στοά ήταν διόροφη, πράγμα που συμπεραίνεται από σειρά κλιμάκων που οδηγούσαν στον πάνω όροφο. Το σύνολο της κεράμωσης ήταν λακωνικού τύπου με πολλές ενσφράγιστες κεραμίδες, στις οποίες κυριαρχούν τα σφραγίσματα ΒΑΣΙΛΙΚΟΣ και ΠΕΛΛΗΣ, αλλά δε λείπουν και πολλά ονόματα και μονογράμματα¹⁰.

Το σύνολο των δραστηριοτήτων σε ένα τόσο μεγάλο συγκρότημα είναι ίσως εκ των πραγμάτων αντικειμενικά αδύνατο να γίνει γνωστό χωρίς επίπονη και μακροχρόνια προσπάθεια. Η συστηματική ανασκαφή σε πολλά από τα εργαστήρια, σε συνδυασμό με δοκιμαστικές τομές σε χώρους απόρριψης έξω από το στυλοβάτη των στοών, μέσα σε πηγάδια που χρησίμευσαν για αποθέσεις άχρηστων αντικειμένων

6. Ιδιαίτερα διδακτικοί για το θέμα είναι οι διπλοί χώροι σε τμήμα της νότιας πλευράς της Αγοράς, όπου ο διαχωριστικός τοίχος από τους χώρους προς βορρά διατηρείται σε ικανό ύψος και μήκος που ξεπερνά τα 70 μ. Σε κανένα όμως σημείο του τοίχου δεν υπάρχει άνοιγμα πρόσβασης από τους διπλούς χώρους στα νότια σε αυτούς στα βόρεια. Εδώ οι διπλοί χώροι στα νότια ήταν χαμηλότερα από τους αμέσως βόρεια τους.

7. Η ακριβής μέτρηση των διαστάσεων των πλίνθων είναι ιδιαίτερα δυσχερής, λόγω του φθαρτού υλικού και της μερικής παραμόρφωσης του σχημάτός τους από τις πιέσεις που ασκούνται από τους υπερκείμενους δόμους. Γι αυτό και οι διαστάσεις που δίνονται δεν είναι απόλυτα ακριβείς. Περίπου όμοιες με τις πλίνθους της αγοράς είναι και οι ωμοί πλίνθοι τμημάτων του τείχους της Πέλλας, όπως σε τμήμα ανατολικά της Ακρόπολης, Χ. Μακαρόνας, ΑΔ 26, 1971, Χρον., 399 (0,10×0,46-0,51), αλλά και σε ωμόπλινθο τμήμα στα δυτικά της, Μ. Σιγανίδου, ΠΑΕ 1984, 88-89, πίν. 86α (0,075×0,50-0,51 μ.). Τις ίδιες περίπου διαστάσεις έχει και μια ομάδα πλίνθων με τις οποίες κατασκευάστηκαν καθίσματα της ελληνοιστικής φάσης του θεάτρου στο Δίο, Γ. Καραδέδος, Οι αρχαιολόγοι μιλούν για την Πιερία, 28-29 Ιουλίου και 4-5 Αυγούστου 1984, 28 (0,50×0,50-0,065 μ.) και του ίδιου, Αρχαία Μακεδονία IV, Ανακοινώσεις κατά το τέταρτο διεθνές συμπόσιο. Θεσσαλονίκη 21-25 Σεπτεμβρίου 1983 (1986) 333.

8. Ι. Ακαμάτης, Εγνατία 1, 1989, 175, εικ. 1-8.

9. Ακόμα παρατηρείται έλλειψη γόμφωσης στην πάνω επιφάνεια του άβακα των κιονοκράνων, πράγμα που δικαιολογείται στα μακριά ξύλινα επιστύλια.

10. Σ' αυτά ανήκουν σφραγίσματα και ονόματα κοινά τόσο στην κεράμωση των κτισμάτων της Ακρόπολης όσο και στις κατοικίες της πόλης. Για τους τύπους βλ. κυρίως Χ. Μακαρόνας, ΑΔ 16, 1960, 82, πίν. 71-73 και Ν. Καλτσάς, Πήλινες Διακοσμημένες Κεραμώσεις από τη Μακεδονία (1988). Οι ενσφράγιστες κεραμίδες από το ανάκτορο της Πέλλας αποτελούν αντικείμενο μελέτης από τη Β. Μισαηλίδου-Δεσποτίδου, Μακεδονία V. Ανακοινώσεις κατά το πέμπτο διεθνές συμπόσιο. Θεσσαλονίκη 10-15 Οκτωβρίου 1989 (τυπώνεται).

καθώς και στους περιμετρικούς δρόμους, όπου και πάλι γινόταν απόθεση σχετικών αντικειμένων από τους παρακείμενους χώρους, μας έδωσαν μια σχετική εικόνα των καθημερινών δραστηριοτήτων του συγκροτήματος τουλάχιστον για ένα μεγάλο του τμήμα. Έτσι είναι βέβαιο σήμερα πως στο νότιο μέρος της ανατολικής πτέρυγας της αγοράς υπήρχαν τα εργαστήρια κεραμικής. Βορειότερα βρίσκονταν τα εργαστήρια κοροπλαστικής. Εργαστήρια κοροπλαστικής υπήρχαν τόσο στη νότια στοά καθώς και σε τμήμα της δυτικής. Σε τμήμα της νότιας στοάς πρέπει να ήταν εγκαταστημένοι κρεοπώλες ίσως και ψαράδες, πράγμα που αποδεικνύεται από αποθέσεις οστών, μερικά από τα οποία ήταν πριονισμένα. Ευρήματα σκωρίας σιδήρου, μολύβδου αλλά και χαλκού μαρτυρούν την επεξεργασία των προϊόντων αυτών. Σε αρκετά μέρη των στοών του συγκροτήματος υπήρχαν καταστήματα πώλησης υγρών και στερεών προϊόντων¹¹.

Ιδιαίτερα ερμηνευτικά προβλήματα έθεσε η βόρεια στοά. Οι δοκιμαστικές τομές δεν έδειξαν κάποιας μορφής εμπορικό χαρακτήρα. Αντίθετα μάλιστα, μια σειρά από υποθεμελιώσεις μνημείων, που έχουν διαρπαγεί και βρίσκονται αμέσως έξω από το στυλοβάτη της, δημιούργησαν υποψίες για ένα διαφορετικό χαρακτήρα του τμήματος αυτού, περισσότερο επίσημου (Εικ. 3). Πολλά από τα μνημεία ήταν χάλκινα και είχαν στηθεί πάνω σε γκριζωπή πέτρα του λατομείου της Αραβησσού¹². Σχετικά είναι και υπολείμματα μνημειακής πλαστικής από την ίδια περιοχή¹³, που άλλωστε επαυξήθηκαν κατά τη φετινή ανασκαφική περίοδο με την ανακάλυψη δύο λαμπρών δειγμάτων της ελληνιστικής χαλκοπλαστικής, του δεξιού χεριού υπερφυσικού ανδρικού αγάλματος και του μπροστινού αριστερού ποδιού αλόγου σε καλπασμό (Εικ. 4-6). Και η διάταξη όμως των χώρων στη στοά αυτή διαφοροποιείται από τις μέχρι σήμερα γνώσεις μας για το υπόλοιπο συγκρότημα.

Σε δύο χώρους αποκαλύφτηκε ημικυκλική κατασκευή με μικρούς μολύβδινους σωλήνες παροχής υγρού από μικρή δεξαμενή στη ΒΔ γωνία (Εικ. 7). Η διαμόρφωση της ημικυκλικής κατασκευής δεν παρέχει τη δυνατότητα λήψης νερού από τους μικρούς σωλήνες, αλλά ούτε και επιτρέπει την ερμηνεία της σαν βαλανείου. Έτσι ο λατρευτικός χαρακτήρας της φαίνεται πιο πιθανός.

Ανατολικότερα, στο κέντρο της στοάς και κάτω από το ιερό της Αφροδίτης και Κυβέλης¹⁴, έχει καθαριστεί ως το στρώμα καταστροφής των κεραμίδων οροφής ιδιαίτερα μεγάλος χώρος με πρόσβαση μέσω της στοάς του συγκροτήματος με μεγάλη δωρική κιονοστοιχία *έν παραστάσι*. Στη ΒΑ πλευρά του χώρου αυτού

11. Πβ. και τα σχετικά στο Ι. Ακαμάτης, Αρχαιολογικό Συνέδριο στη Μνήμη Δ. Λαζαρίδη, Καβάλα 9-11 Μαΐου 1986 (τυπώνεται).

12. Για το λατομείο στις πλαγιές του Πάικου, πάνω από την Αραβησσό, βλ. Γ. Μπακαλάκη, Αρχαία Μακεδονία Ι. Ανακοινώσεις κατά το πρώτον διεθνές συμπόσιον εν Θεσσαλονίκη, 26-29 Αυγούστου 1968 (1970), 172-183.

13. Ένα χάλκινο χέρι σε φυσικό μέγεθος πιθανώς των ύστερων κλασικών χρόνων ανακαλύφτηκε σε δοκιμαστική τομή το 1982, βλ. ΠΑΕ 1982, 60, πίν. 46γ.

14. Για το Ιερό βλ. Μ. Ακαμάτη, Αρχαιολογικό Συνέδριο στη Μνήμη Δ. Λαζαρίδη, Καβάλα 9-11 Μαΐου 1986 (τυπώνεται).

αποκαλύφθηκαν τα θεμέλια μεγάλου στενόμακρου βάρθρου, μπροστά από το οποίο υπάρχει δάπεδο με υδραυλικό κονίαμα (Εικ. 8). Γύρω από το βάρθρο βρέθηκαν πολλά θραύσματα μαρμάρινων αγαλμάτων διαφορετικών μεγεθών, όπως τμήματα κεφαλιού σε φυσικό μέγεθος (Εικ. 9), καθώς και μικρά κομμάτια από υπερφυσικό άγαλμα ή αγάλματα, όπως τα δύο θραύσματα από τη δεξιά παλάμη που κολλούν και ανήκουν σε άγαλμα περίπου τέσσερις φορές το φυσικό μέγεθος (Εικ. 10). Στη γύρω περιοχή βρέθηκαν θραύσματα διαφόρων επιγραφών, από τις οποίες δυστυχώς σώζονται μόνο λίγα γράμματα, εκτός από τμήματα μιας *tabula ansata* με τα ονόματα έξι προφανώς αρχόντων, ίσως πολιταρχών. Η ερμηνεία αυτή μπορεί να ενισχυθεί από πήλινο σφράγισμα παπύρου από τον ίδιο χώρο με την επιγραφή Πέλλ[ης] / Πολιταρχ[ών] και τα ανάγλυφα εμβλήματα: ρόπαλο και άστρο¹⁵ (Εικ. 11). Το εύρημα δεν μπορεί να χρονολογηθεί μετά την πρώτη δεκαετία του 1ου αι. π.Χ., όπου τοποθετείται το στρώμα καταστροφής της αγοράς¹⁶.

Ο ιδιαίτερος χαρακτήρας της βόρειας στοάς ενισχύεται και από αψιδωτή κατασκευή, εσωτερικής διαμέτρου περίπου 14,50 μ., που είναι ενταγμένη μέσα στο οικοδόμημα. Μπροστά από την κατασκευή αυτή, αλλά εκτός θέσεως, βρέθηκε μεγάλο μαρμάρινο τροπαιόσχημο εύρημα, που δεν μπορεί να έχει μετακινηθεί από μακρινή θέση. Είναι δυνατό, και σε σχέση με όσα αναφέρθηκαν, να υποθέσουμε πως ο χώρος αυτός χρησίμευσε για συγκεντρώσεις σώματος αρχόντων της πόλης¹⁷.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει οικοδόμημα στη ΝΔ γωνία της αγοράς ενταγμένο στο συγκρότημά της. Κατά τη φετινή ανασκαφική περίοδο έχει ερευνηθεί μόνο το νότιο τμήμα του. Πρόκειται για ένα σύνολο χώρων διαταγμένων γύρω από ένα κεντρικό περιστύλιο (Εικ. 12). Αρκετοί σφόνδυλοι βρίσκονται ακόμα στην αρχική τους θέση, ενώ οι ανώτεροι έχουν καταπέσει γύρω από το στυλοβάτη. Η κιονοστοιχία ήταν δωρική, με ξύλινο επιστύλιο. Ο πάνω όροφος είχε ιωνική πεσσοστοιχία, όπως φαίνεται από τα επίκρανα, αλλά και από τα γείσα, που αποκαλύφθηκαν στο στρώμα καταστροφής. Ένα μέρος του κτιρίου καταστράφηκε από φωτιά, όπως μαρτυρούν

15. Το σφράγισμα αυτό έχει γίνει με την ίδια σφραγίδα με παλιότερο εύρημα που δημοσιεύτηκε σαν «δισκίον εκ κεκαυμένου όστου». Νομίζω όμως πως πρόκειται και στην περίπτωση αυτή για πήλινο σφράγισμα σε πάπυρο, μοναδικό εύρημα από τις παλιότερες ανασκαφές. Για το παλιότερο σφράγισμα: Δ. Παπακωνσταντίνου-Διαμαντούρου, Πέλλα 1. Ιστορική επισκόπησης και Μαρτυρίες (1971) 91 με υποσημ. 6-8, 144 και πίν. 28γ. Για βιβλιογραφία που αναφέρεται στο θεσμό των πολιταρχών στη Μακεδονία βλ. Μ. Hatzopoulos στο *Dritter Internationaler Thrakologischer Kongress*, Βιέννη 2-6 Ιουνίου 1980 II (1984), 37-149. Ε. Voutiras, BCH 110, 1986, 347-355 και F. Papazoglou, *Les villes de Macédoine à l'époque romaine*, BCH Suppl. XVI, 1988, 11, 129, 139, 145, 178, 179, 209, 210, 214, 240, 242, 262, 295-297, 380, 394, 395. Το «δισκίον» των παλιότερων ανασκαφών αναφέρεται και από την Papazoglou, ό.π., 135 υποσημ. 71.

16. Για τη χρονολόγηση του στρώματος καταστροφής βλ. Ι. Ακαμάτης, Πήλινες μήτρες αγγείων από την Πέλλα. Συμβολή στη μελέτη της ελληνιστικής κεραμικής (1985) 483-515. Του ίδιου, *ΛΕΜΘ* 1, 1987, 125-136 και του ίδιου, *Εγνατία* 1, 1989, 177 κ.ε. Πρόσθετα στοιχεία για το ίδιο θέμα παρατίθενται και παρακάτω.

17. Στο σημαντικό αυτό ερώτημα ελπίζουμε πως θα έχουμε κάποιες θετικές απαντήσεις κατά τις επόμενες ανασκαφικές περιόδους, αφού και εδώ η έρευνα έχει σταματήσει πάνω από το στρώμα καταστροφής των κεραμίδων οροφής.

περιορισμένα ίχνη απανθρακωμένων υλικών. Απρόσμενο όμως ήταν ένα εύρημα από εκατό περίπου πήλινα σφραγίσματα παπύρων, που έπεσαν στο περιστύλιο και στη νότια στοά από τον πάνω όροφο¹⁸. Στους ίδιους χώρους βρέθηκαν αρκετά κομμάτια στυλογράφων. Ακόμα στο στρώμα καταστροφής εντοπίστηκε μάζα καθαρού πηλού, που πιθανώς χρησιμοποιήθηκε στην κατασκευή των σφραγισμάτων. Προς την κατεύθυνση αυτή βοηθούν ουσιαστικά και δύο κομμάτια *σημαντρίδος γής* στο σχήμα των σφραγισμάτων με εμφανή τα ίχνη δαχτυλικών αποτυπωμάτων· όμως δε σφραγίστηκαν, ούτε φέρουν αποτύπωμα του λίνου για το δέσιμό τους στο έγγραφο. Φαίνεται λοιπόν πως κάηκαν πριν χρησιμοποιηθούν. Είναι προφανές πως στη θέση αυτή έχουμε ένα οργανωμένο αρχείο της αρχαίας πόλης, αφού τα ευρήματα μας οδηγούν στο συμπέρασμα πως εδώ δε γινόταν μόνο αποθήκευση των εγγράφων, αλλά τόσο η καταγραφή όσο και η σφράγιση τους¹⁹.

Το υλικό των εγγράφων της Πέλλας έχει αποτυπωθεί στο πίσω μέρος των σφραγισμάτων. Όλα ανήκουν σε παπύρους και όλα είχαν μονοσήμαντα σφραγίσματα. Από τον κανόνα αυτόν αποκλίνει ένα μόνο παράδειγμα, αλλά και αυτό επαναλαμβάνει το αποτύπωμα μιας σφραγίδας τέσσερις φορές. Η καλή διατήρηση των επιφανειών των σφραγισμάτων δείχνει μάλλον ότι ήταν τοποθετημένα εξωτερικά στα ειλητάρια και όχι στο εσωτερικό τους. Εξασφάλιζαν δηλαδή τη μυστικότητα του εγγράφου και δε βρίσκονταν στη θέση της υπογραφής του κειμένου.

Στα σφραγίσματα της φετινής ανασκαφής απεικονίζονται: ζώα, ανδρικές και γυναικείες μορφές καθώς και λίγα πορτραίτα. Αρκετές φορές επαναλαμβάνεται η μορφή μιας αγελάδας που βόσκει στο γνωστό τύπο των αυτόνομων κοπών της Πέλλας²⁰. Στα νομίσματα συνοδεύεται από την επιγραφή ΠΕΛ/ΛΗΣ. Εδώ σε σειρά σφραγισμάτων αποκαθίσταται πάνω από το ζώο η επιγραφή ΠΕΛΛΗΣ ΕΜΠΟΡΙΟΝ, που αποδεικνύει και τη δημόσια οργάνωση του εμπορικού κέντρου της Πέλλας (Εικ. 13).

Καθοριστικής σημασίας για την έρευνα της ελληνιστικής εποχής είναι και η δημιουργία σταθερών χρονολογικών ερεισμάτων των μνημείων της, πράγμα που έχει επισημανθεί κατ' επανάληψη από την έρευνα τα τελευταία χρόνια. Για τη Μακεδονία το πρόβλημα αυτό είναι οξύτερο, αφού η αρχαιολογική έρευνα εδώ βρίσκεται ακόμα στα πρώτα της βήματα. Προφανές λοιπόν γίνεται πως κάθε προσπάθεια ακριβούς προσδιορισμού της καταστροφής του συγκροτήματος της αγοράς αποκτά ιδιαίτερη

18. Το σύνολο του χώματος από την περιοχή κοσκινιζόταν. Δεν πρέπει λοιπόν να υπήρχαν άλλα σφραγίσματα στο ανασκαμμένο τμήμα του οικοδομήματος που διέφυγαν την προσοχή μας.

19. Για τα σφραγίσματα γενικά βλ. Π. Πάντος, Τα σφραγίσματα της αιτωλικής Καλλιπόλεως (1985) με αναλυτική βιβλιογραφία. Π. Θέμελης, *Ηόρος* 3, 1985, 31-40. M.-F. Boussac, RA 1988, 307-340 για το μεγάλο εύρημα της Δήλου. Γενικά για αρχεία στην αρχαιότητα βλ. E. Posner, *Archives in the Ancient World* (1972) και W. Lambrinudakis και M. Wörle, *Chiron* 13, 1983, 283-368.

20. Για τα νομίσματα αυτά βλ. H. Gaebler, *Antike Münzen Nord Griechenlands III.2* (1935), 93 κ.ε., πίν. XIX 4-5. I. Touratsoglou στο *The Coinage of the Roman World in the Late Republic. Proceedings of a Colloquium held at the British Museum in September 1985. BAR International Series 326* (1987) 53-72, πίν. 10 αρ. 2-3.

σημασία όχι μόνο για την ιστορία του ίδιου του συγκροτήματος, αλλά και για τον ευρύτερο μακεδονικό χώρο.

Η μορφή του στρώματος καταστροφής σε πολλούς χώρους του συγκροτήματος δείχνουν μια εγκατάλειψη που δεν έδωσε την ευκαιρία στους ιδιοκτήτες των χώρων να διασώσουν πολύτιμα και ημιπολύτιμα προϊόντα, τα οποία σε πολλές περιπτώσεις βρέθηκαν στοιβαγμένα πάνω στα δάπεδα, χωρίς να εντοπιστούν σ' αυτά υπολείμματα απανθρακωμένων υλικών που θα δικαιολογούσαν μια καταστροφή από φωτιά. Έτσι υποστηρίχτηκε πως η καταστροφή του συγκροτήματος υπήρξε αποτέλεσμα μιας βίαιης φυσικής αιτίας, ενός σεισμού²¹. Η καταστροφή αυτή με τη βοήθεια ενσφράγιστων λαβών, ρωμαϊκών νομισμάτων και ενός θησαυρού 100 αθηναϊκών τετραδράχμων που είχε θαφτεί κάτω από το τελευταίο δάπεδο χώρου του συγκροτήματος²², τοποθετήθηκε περί το τέλος της πρώτης δεκαετίας του 1ου αι. π.Χ.²³.

Τα ευρήματα της φετινής χρονιάς ενισχύουν σημαντικά αυτή την άποψη. Στα επιχειρήματα που ήδη έχουν αναπτυχτεί αλλού προστίθενται εδώ μερικά ακόμα στοιχεία από το στρώμα καταστροφής του συγκροτήματος. Στα τελευταία χρονολογικά ευρήματα του στρώματος καταστροφής του χώρου Α της ανατολικής στοάς φαίνεται πως ανήκει ένας ρωμαϊκός αμφορέας, που συγκολληθήκη πρόσφατα (Εικ. 14)²⁴. Ο αμφορέας αυτός ανήκει στον τύπο 10 κατά το σύστημα που χρησιμοποιείται από την Will στον υπό δημοσίευση σχετικό τόμο της αθηναϊκής αγοράς. Εμφανίζεται πολύ συχνά στην ανατολική Μεσόγειο και την Αδριατική, φαίνεται πως χρησιμοποιήθηκε για λάδι και με ασφάλεια μπορεί να χρονολογηθεί στο πρώτο τέταρτο του 1ου αι. π.Χ., ιδιαίτερα μάλιστα λίγο πριν από την κατ'αστροφή του Σύλλα στα 86 π.Χ.. Μια χρονολόγηση δηλαδή του αμφορέα της Πέλλας μέσα στην πρώτη δεκαετία του 1ου αι. π.Χ. φαίνεται η πιθανότερη. Μερικοί ακόμα ρωμαϊκοί αμφορείς, που βρέθηκαν στο στρώμα καταστροφής των συνεχόμενων χώρων αρ. 33-34 της ανατολικής στοάς της αγοράς της Πέλλας²⁵, ανήκουν όλοι στον ίδιο τύπο²⁷. Ένας από τους αμφορείς, αρ.

21. Η βιβλιογραφία με τα επιχειρήματα της βίαιης φυσικής καταστροφής στην υποσημ. 16.

22. Ο θησαυρός στο: Ι. Ακαμάτης, *AEMΘ* 1, 1987, 125-136.

23. Σε βίαιη φυσική αιτία «πιθανώς έκ σεισμού» απέδωσε την καταστροφή του οικοδομήματος του τετραγώνου 2 ο Χ. Μακαρόνας, *ΑΔ* 18, 1963, 200 με υποσημ. αρ. 3. Το στρώμα το οποίο μνημονεύει ο Χ. Μακαρόνας δεν ταυτίζεται με τη φάση της καταστροφής της αγοράς. Οι σκελετοί τους οποίους αναφέρει βρίσκονται σε βαθύτερο στρώμα. Η τελική ερμηνεία των ευρημάτων αυτών θα πρέπει να αναμένει τη δημοσίευση του οικοδομήματος. Νεότερα ευρήματα από το ίδιο οικοδόμημα με ανάλογα ευρήματα βλ. *ΑΔ* 36, 1981, 318, πίν. 213β.

24. Από τον ίδιο χώρο προέρχονται και οι περισσότερες μήτρες κατασκευής ανάγλυφων αγγείων, για τις οποίες βλ. Ι. Ακαμάτης, Πήλινες μήτρες αγγείων από την Πέλλα. Συμβολή στη μελέτη της ελληνιστικής κεραμικής (1985).

25. Τα καλύτερα παράλληλα των αμφορέων της Πέλλας του τύπου αυτού βρέθηκαν στην αθηναϊκή αγορά και προέρχονται από το στρώμα καταστροφής του Σύλλα ή λίγο νωρίτερα (Deposit M 18:1) και τη Δήλο, E. L. Will, στο *L'Îlot de la Maison de Comédiens. Exploration archéologique de Délos* 27, 1970, 383-356. E. L. Will στο *The Roman Port and Fishery of Cosa. A Center of Ancient Trade* (1987) 204-205. D. P. S. Peacock και D. F. Williams, *Amphorae and the Roman Economy* (1986) 98-101 (Class 8A).

26. ΠΑΕ 1983, 59, πίν. 73α.

27. Υπάγονται στη γενική κατηγορία Lambolia 2, Dressel 6 και Peacock-Williams, ό.π., σ. 98 (Class 8).

83.363 φέρει σφράγισμα από τρία πρόστυπα λατινικά γράμματα S.P.E. (Εικ. 15-16). Η χρονολόγησή του είναι σχετικά ακριβής, επειδή συνδέεται με αμφορέα της αθηναϊκής αγοράς του ίδιου τύπου και με το ίδιο σφράγισμα, που προέρχεται από το στρώμα καταστροφής του Σύλλα²⁸.

Ένα αθηναϊκό τετράδραχμο της νέας τεχνοτροπίας από το στρώμα καταστροφής χώρου της δυτικής στοάς συμβάλλει στην επιβεβαίωση των παραπάνω συμπερασμάτων για τη χρονολόγηση του στρώματος καταστροφής της αγοράς στις αρχές του 1ου αι.²⁹. Το τετράδραχμο είναι κοπή των ΜΗΤ/ΡΟΔΩ/ΡΟΣ-ΔΗ/ΜΟΣ/ΘΕ με τρίτο άρχοντα τον ΦΙΛ/ΟΠ και σύμβολο δεξιά βότρυ. Το γράμμα Κ διακρίνεται πάνω στον αμφορέα, ενώ από κάτω υπάρχει ΜΕ³⁰ (Εικ. 17). Η κοπή αυτή, σύμφωνα με τη χαμηλή χρονολογία των αργυρών κοπών νέας τεχνοτροπίας της μεσαίας και ύστερης περιόδου που τώρα γίνεται αποδεκτή σχεδόν από όλους τους ερευνητές, τοποθετείται το 116/5 π.Χ.³¹. Αν δεχτούμε και μια λογική κυκλοφορία του ασημένιου αυτού νομίσματος, τότε μια χρονολόγηση της εναπόθεσής του στο στρώμα καταστροφής του χώρου στον οποίο βρέθηκε στις αρχές του 1ου αι. π.Χ. φαίνεται η πιθανότερη.

Θεσσαλονίκη,
Πανεπιστήμιο

Ιωάννης Ακαμάτης

28. Για τον αμφορέα από την αθηναϊκή αγορά βλ. V. Grace, *Amphoras and the Ancient Wine Trade* (1979²) εικ. 36 με σχόλια.

29. Το νόμισμα βρέθηκε στον ίδιο χώρο όπου το 1984 είχε ανακαλυφτεί θησαυρός 100 αθηναϊκών τετραδράχμων, με τα οποία πιθανότατα το νέο εύρημα σχετίζεται. Για το θησαυρό βλ. παραπάνω υποσημ. 22. Το νόμισμα βρέθηκε κολλητά στο δυτικό τοίχο του χώρου, ένα μέρος του οποίου είχε διαρπαγεί διαταράσσοντας και μέρος του στρώματος καταστροφής κατά μήκος του τοίχου. Χωρίς αμφιβολία το τετράδραχμο προέρχεται από το χώρο του θησαυρού, στον οποίο η κοπή απουσιάζει, ενώ η επόμενη των ΔΙΟΤΙΜΟΥ-ΜΑΓΑ αντιπροσωπεύεται από 3 παραδείγματα και η προηγούμενη των ΣΩΚΡΑΤΗ-ΔΙΟΝΥΣΟΔΩΡΟΥ από 4.

30. Για την κοπή βλ. M. Thompson, *The New Style Silver Coinage of Athens* (1961) 232-237, 458, 480, 483, 485, 488, 496, 501, 509, 516, 518, 520 και 625. Το νόμισμα της Πέλλας πρέπει να είναι το υπ' αριθ. 640g.

31. Για τη χρονολόγηση O. Mørkholm, *ANSMN* 29, 1984, 29-42. Τις απόψεις του δέχεται και η Thompson, *ό.π.*, 29 (σημείωση της εκδότριας).

THE AGORA OF PELLA

by I. M. AKAMATIS

The Agora of ancient Pella, which is located north from the old archaeological site, has been under investigation since 1980. This paper aims at the brief presentation of the Agora building complex and focuses on the archaeological results of the excavation of 1988.

The Agora comprises a group of porches extended over ten building blocks around a central square, measuring 200.14×181.76 m. Pottery and terracotta workshops and shops selling various products were located in the rooms behind the porches. The stoas of the Agora are gracefully incorporated in the ancient grid of the city. Its buildings used simple construction materials, while its strictly orthogonal layout was pierced by roads and stairs, providing ample access to the various parts of the complex.

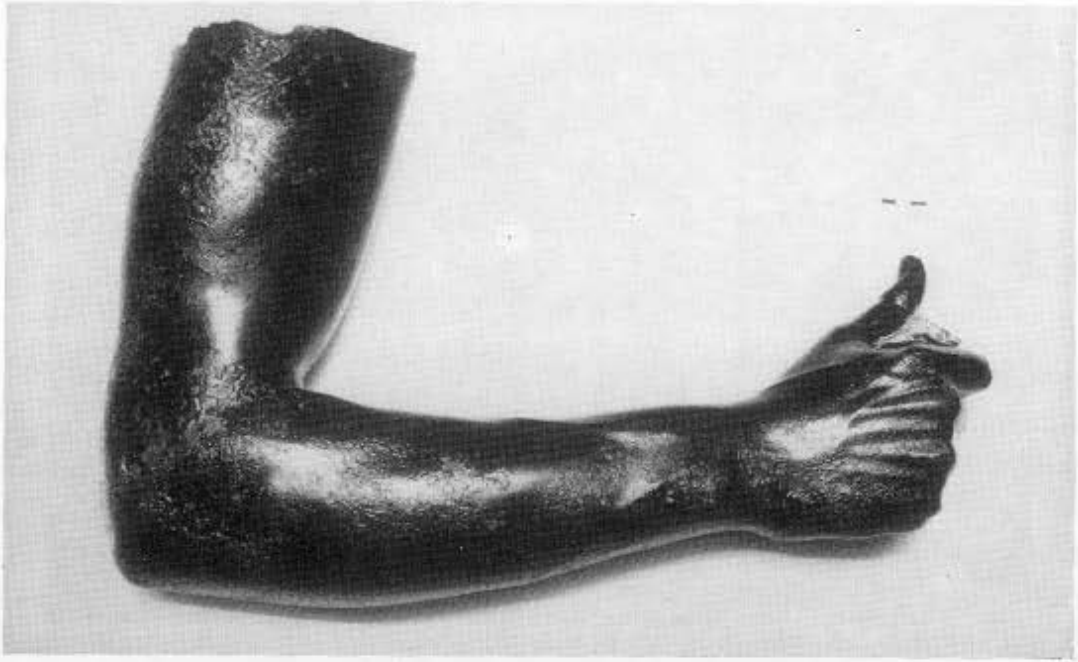
The excavation of the northern stoa revealed its formal character, which is also suggested by the architectural organization of the rooms and the finds. A semicircular construction used probably for worship, as well as fragmentary marble monuments, pieces of inscriptions and a clay papyrus sealing bearing the inscription ΠΕΛΛΗΣ/ ΠΟΛΙΤΑΡΧΩΝ, were all found in the central part of this stoa and hint to its formal character. Another semicircular structure (14.50 m. diam.), used probably for the assembly of magistrates, was partially uncovered towards the western part of the same stoa. Finally, the same hypothesis concerning this side of the Agora was also supported by the discovery of fragments of monuments to the south of the north stoa stylobate.

The building occupying the southwestern corner of the Agora is of special interest. It comprises rooms organized around a peristyle of Doric columns, where several dozens of papyrus sealings were found. A number of them represent a grazing bovine, bearing the inscription ΠΕΛΛΗΣ ΕΜΠΟΙΟΝ, which implies the systematic organization of the commercial center; the building, therefore, may be associated with an archive.

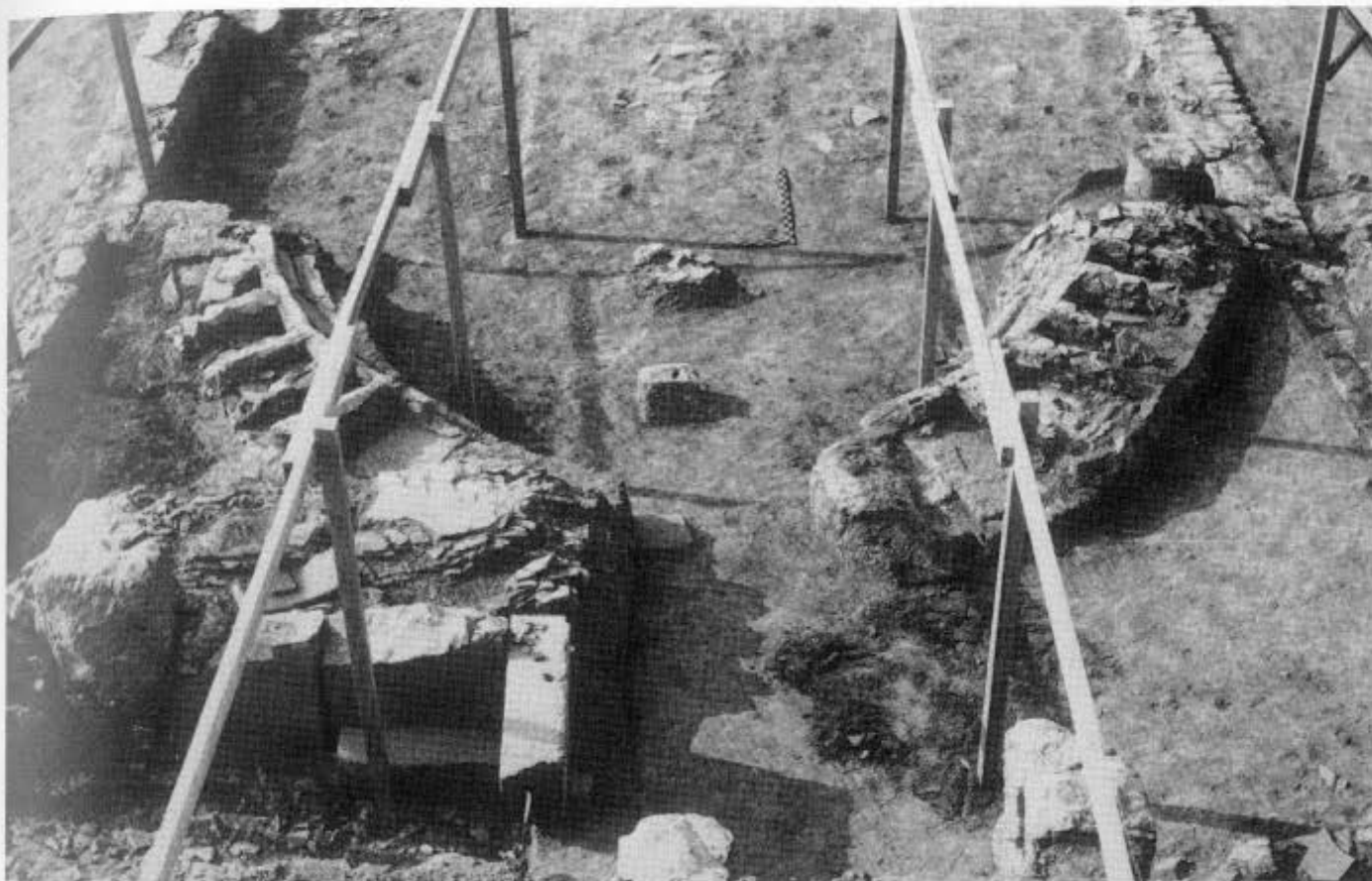
The paper also provides additional evidence for the dating of the destruction of the buildings, which was probably caused by a violent natural event, an earthquake, about the end of the first decade of the 1st century B.C. The stamp of a Roman amphora from the destruction debris of the Agora at Pella seems to be identical to a stamp on an amphora from the destruction debris of the Agora in Athens by the Romans. This evidence is supplemented by an Athenian tetradrachm of the New Style, dated in 116/5 B.C., also found in the destruction debris of the Agora in the Macedonian capital.

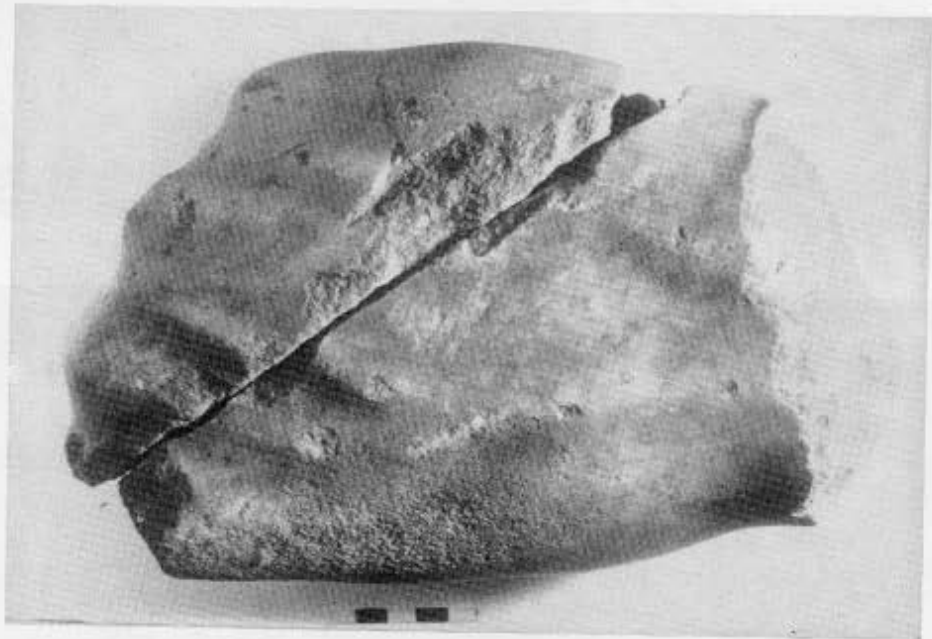
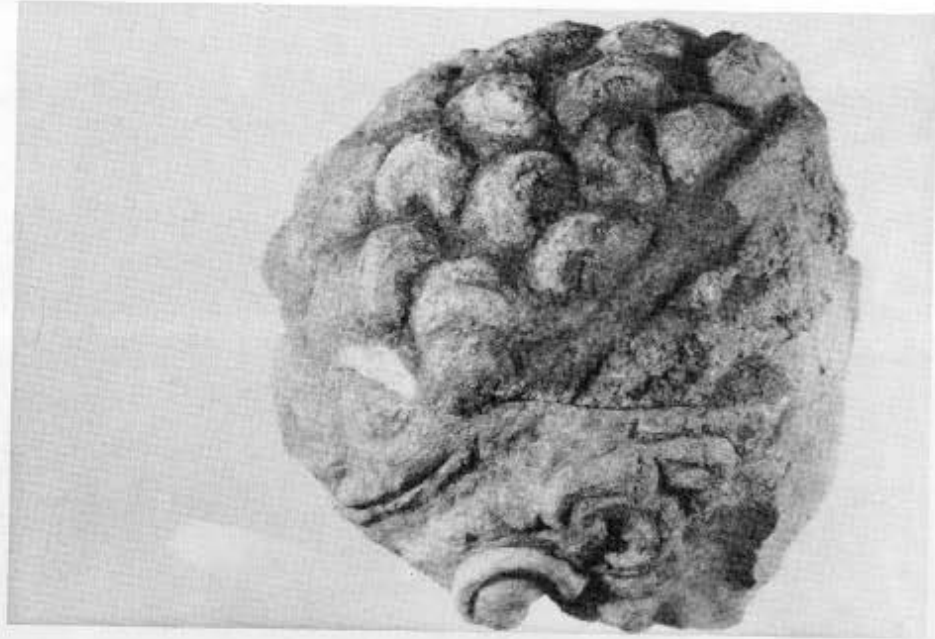
1. Πέλλα. Αγορά. ΒΑ γωνία του συγκροτήματος από ΝΔ. 2. Κλίμακα και κεκλιμένο επίπεδο ΒΑ γωνίας από ΝΔ. 3. Β στοά. Μερική άποψη από τα ανατολικά.

4. Β στοά. Χάλκινο χέρι υπερφυσικού αγάλματος. 5. Χάλκινο χέρι υπερφυσικού αγάλματος. Λεπτομέρεια. 6. Εμπρόσθιο πόδι από χάλκινο άλογο σε καλπασμό.

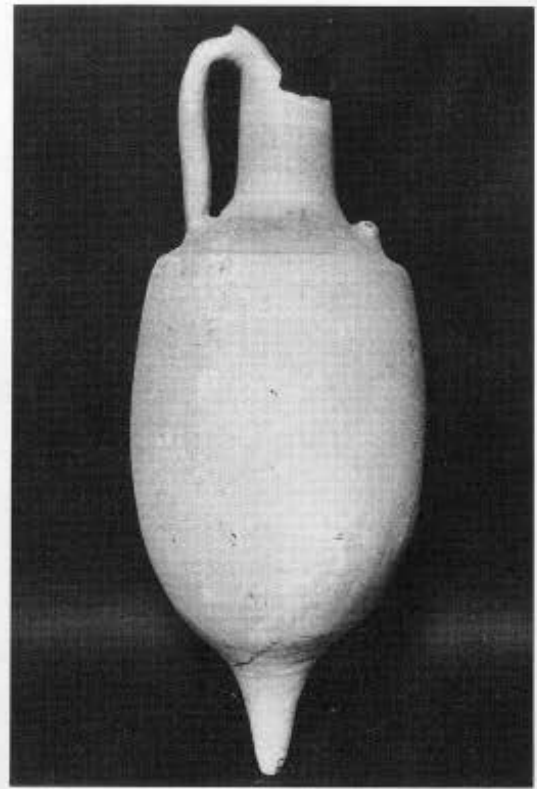
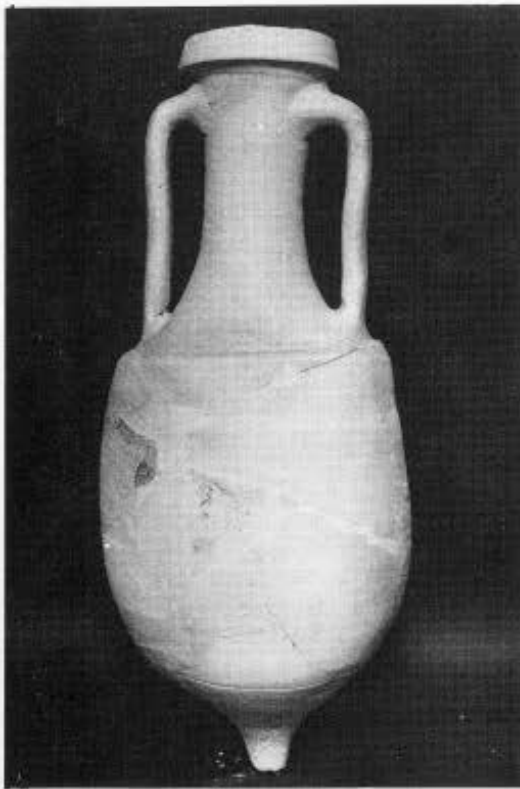
7. Β στοά. Ημικυκλική κατασκευή από Β. 8. Υποθεμελίωση βάρου με δάπεδο από υδραυλικό κονίαμα στα νότια. Από Β.

9. Β στοά. Τμήματα κεφαλιού μαρμάρινου αγάλματος. 10. Τμήματα δεξιάς παλάμης από μαρμάρινο υπερφυσικό άγαλμα. 11. Πήλινο σφράγισμα.

12. Κτίριο με δωρικό περιστύλιο στη ΝΔ γωνία της αγοράς από ΒΔ. 13. Πήλινο σφράγισμα.

14. Α στοά. Οξυπύθμενος αμφορέας από το στρώμα καταστροφής του χώρου Α. 15. Οξυπύθμενος αμφορέας από το στρώμα καταστροφής του χώρου 34. 16. Σφράγισμα οξυπύθμενου αμφορέα αρ. 83.363. 17. Δ στοά. Αθηναϊκό τετράδραχμο.